

Kolu'na, İstanbul 2004, s. 218; Ali Selçuk, *Tah-tacılar*, İstanbul 2004, s. 271 vd.; Harun Yıldız, "Alevilerde Dedelik Kurumu", *Alevilik* (haz. İsmail Engin – Havva Engin), İstanbul 2004, s. 323; Yusuf Ziya Yörükân, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm* (haz. Turhan Yörükân), Ankara 2005, s. 68-69; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 2005, s. 111-112; Pakalın, II, 708; K. Kreiser, "Odjak", *Eİ²* (İng.), VIII, 161.

HAŞİM ŞAHİN

OCAKLİK

Osmanlı idarî ve malî teşkilâtında belirli bir tahsisat alanını ifade eden terim.

Ocaklık kelimesi, Osmanlı öncesi dönemde kaynaklarda daha çok toprak tasarrufu ve toprağın hizmet karşılığındaki kullanım hakkının belli bir aileye irsen bırakılmış olması bağlamında zikredilir. Moğollar, İlhanlılar, Anadolu Selçukluları ve Anadolu beyliklerinde askerî iktâların emir veya sipahinin erkek çocuklarına intikal eden şekline ocaklık veya **ocakzâde timarları** denildiği bilinmektedir. Bunlar daha sonra Osmanlı timar sistemi içinde varlıklarını sürdürmüş, ocakzade timarları olarak tahrir ve timar kayıtlarında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nde ocaklık teriminin kullanım alanları çeşitlidir. En yaygın biçimde idarî teşkilât içerisinde rastlanan ocaklık statüsündeki sancakları ifade etmek üzere geçer. Ocaklık sancaklar hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar olmak üzere iki çeşittir. Osmanlı döneminde kalemeye alınan bazı kanunnâme ve risâlelerde ocaklık sancakların hukukî ve idarî statüleri açıklanmıştır. Buna göre ocaklık sancaklar hükümet, yurtluk-ocaklık gibi adlarla fetih sırasında hizmeti görülen mahallî beylere veya emirlere çoğunlukla kendi toprakları olmak üzere bırakılan yerlerdir. Hükümet tabir edilen sancaklar mülkiyet, yurtluk-ocaklık sancaklar ise arpa-lık ve sancak hassı yoluyla verilir. Hükümet sancaklarda timar sisteminin gereği olan tahrir yapılmaz, yani bu gibi sancaklarda timar ve zeâmet tahsisatı yoktur. Sancak gelirinin tamamı idarecisi konumundaki beylere (hâkim) aittir. Yurtluk-ocaklık sancaklarda ise tahrir yapılabilir ve içinde timarlar bulunabilir. Hükümet sancaklarda Osmanlı merkezî idaresinin memurları konumundaki beylerden ve kul tairesinden hiç kimse bulunmaz. Beyleri mahallî hânedan mensubudur ve kendilerine ait askerleri vardır. Ancak bunlar beylerbeylikler içindeki diğer sancaklar gibi sefer zamanında bağlı bulundukları bey-

lerbeyinin emri altında sefere çıkarlar. Genellikle beyleri azledilmez. Öldüklerinde veya hizmette kusurları görüldüğünde sancakları evlât ve akrabalarına verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmaz. Bu özellikler incelendiğinde ocaklık statüsündeki sancakların iç işlerinde tamamen serbest olduğu anlaşılar. Devlete sadakatle hizmet ettikleri sürece bu sancakların idaresinin kuru bir mülkiyet hakkıyla mahallî beylere ve bunların aile üyelerine bırakılması devam ettirilir. Fakat merkezî otoriteyi zaafa uğratacak uygulamalara izin verilmediği ve bu gibi durumlarda söz konusu statünün bozulabildiği dikkati çeker. Ocaklık sancaklarda merkezî otoriteyi hâkim kılma esasına ve ilgili kanunnâme hükümlerine uymayan uygulamalar yapılabilir (Kılıç, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1 [2001], s. 257-274).

Ocaklık sancaklar Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Trabzon, Şam, Rakka, Bağdat, Basra, Adana, Tunus ve Şehrizar eyaletlerinde görülmektedir. Ancak bu eyaletler ve eyaletlere bağlı ocaklık sancak sayıları çeşitli dönemlerde farklılıklar gösterir. Meselâ Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Diyarbekir, Çıldır, Van ve Bağdat eyaletlerinde toplam yirmi iki ocaklık sancak varken 1673-1740 yıllarında on eyalette yetmiş civarında ocaklık sancak bulunduğu görülmektedir. Diyarbekir eyaletine bağlı Kulb, Tercil, Palu, Mihranî, Hazzo (Hazo), Genç ve Çermik; Van eyaletine bağlı Bitlis, Hakkâri, Mahmudî ve Şırvî (Şirevi); Bağdat eyaletine bağlı İmâdiye sancakları sürekliliği olan ocaklık sancaklarıdır. Ocaklık sancakların sayısı Van, Çıldır, Erzurum, Bağdat ve Diyarbekir eyaletlerinde diğer eyaletlere nazaran daha fazladır. Bunun en önemli sebebi uzun süre devam eden Osmanlı-Safevî savaşlarıdır. Osmanlı Devleti, bu bölgelerin devamlı şekilde savaş hali yaşamasını göz önünde bulundurarak ocaklık sancakları ihdas etmiş ve bölgedeki mahallî beyleri doğrudan devletin resmî görevlisi haline getirerek sadakatle hizmetlerini sağlamıştır.

Ocaklık sancaklar sadece Doğu Anadolu'ya has bir uygulama değildir. Bosna eyaletindeki Zacesne sancağının ocaklık olarak tevcih edildiği, Gürcü prenslerinden Dâvud ve Aleksandr Han'a Osmanlı Devleti'ne itaatlerinden dolayı ülkelerinin ocaklık olarak bağışlandığı bilinmektedir. Ocaklık veya hükümet tipi sancakların devletin merkezî kontrolünden uzak müstakil birimler olduğu kanaati yanlıştır. Merkezî idarenin denetimi diğer sancaklar gibi bunlar üzerinde de açıkça bellidir. Ayrıca

her birinin bir beylerbeylik / eyalet içinde yer alması mahallî otoritenin sınırlarını tayin etmiştir. Ocaklık sancakların birden fazla kişi ve ailenin tasarrufunda olduğu da görülür. Meselâ Çıldır eyaletine bağlı Livane sancağı ocaklık yoluyla üçte bir hissesi Ferhad Paşa'ya, üçte iki hissesi Sefer Paşa'nın oğluna verilmiştir. Ocaklık suretiyle yönetim şekli genelde sancaklarda görülmemesine rağmen istisnâ bir uygulama ile Çıldır eyaletinin tamamı XVIII. yüzyılın ilk yarısında ocaklık olarak tahsis edilmiştir (Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, s. 40, 65-66).

İdarî teşkilâtın dışında devletin bir kısım giderlerinin karşılanması için bazı gelir kaynaklarının tahsisine de ocaklık denilmektedir. Bu uygulama sancak ve toprak tasarrufundaki ocaklık uygulamasından farklı bir mahiyet arzeder. Bu çeşit ocaklıklar Matbah-ı Âmire, İstabl-ı Âmire, Tersâne-i Âmire ve bazı askerî görevlilerin maaşlarına karşılık kendilerine tahsis edilen gelir üniteleri özelliği taşır. Saray mutfağına ülkenin hangi kasabası veya sancağın- dan hangi miktarda nelerin geleceği tesbit edilerek bir tahsisat alanı (ocaklık veya örü) oluşturulmuştur. Meselâ şeker için Mısır, bal için Eflak, Boğdan, Sofya, İvraca, Eğriboz, Malkara, Vidin, Kili ve Akkırman ocaklık olarak tayin edilen yerlerdir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bazı sancak ve kazaların avârız ve nüzul bedellerinin Matbah-ı Âmire'ye ocaklık olarak ayrıldığı da görülmektedir (Göyünç, s. 276).

Donanma için gemi yapımında ihtiyaç duyulan kereste, zift, tente, urgan, demir halat, kenevir halat, yelken bezi, üstüpü, kirpas, kürek, lenger vb. malzemeler için bunların üretildiği bazı ocaklık bölgeler ortaya çıkmıştır. Burada çalışanlar bütün vergilerden veya avârız türü vergilerden muaf olurlar, buna karşılık donanma için gerekli malzemeyi hazırlar ve Tersane eminine teslim ederlerdi. Bu sisteme Tersane ocaklığı denilirdi. Bu bölgeler Kastamonu, İnebolu, Bartın, Sinop, Samsun, Ünye, Karahisarşarkî, Alâiye, Payas, Kırklareli, Pravadi, Vize, Karinâbâd, Aydos, Çatalca, Silivri, Çekmece, Midye, Biga, Bayramiç, Tuzla, Kazdağı, Seddülbahir, Kumkale, Eceovası, Ezine, İzmir, Menemen, Saruhan, Aydın, Menteşe, Mihaliç, Selânik, Avlonya, Midilli, Eğriboz, Atina, İstefe, Gümüşcine, Berkofça, Ilıca, Niş, Edirne, Ustrumca, Manastır, Kratova, Köstendil, Sidrekapsi, Demirhisar, Misivri, Ahyolu, Üsküp ve Samakov idi. Tersâne-i Âmire için de bazı bölgelerin avârız hâneleri ocaklık olarak tayin edilmiştir. Meselâ ocaklık

avârız hânelerinden alınan kürekçi akçesi senede 248 yük (621 kese) akçedir (Hezarfen Hüseyin Efendi, s. 169). Hassa ahırlarına at ve diğer gerekli malzemeyi temin için de çeşitli bölgelerden ocaklıklar tayin edilmiştir.

Bazı askerî görevlilerin ücretlerine karşılık kendilerine tahsis edilen gelirler de ocaklık olarak anılır. Bu usul, özellikle sınır bölgelerinde görev yapan kale muhafızlarının maaşlarını zamanında ve düzenli biçimde almasını sağlamaya yönelik bir uygulamadır. Kale görevlilerine ayrılan ocaklık gelirleri çoğunlukla mukâtaa gelirlerinden oluşuyordu. Meselâ 7 Cemâziyelevvel 1047 (27 Eylül 1637) tarihli bir ahkâm kaydında Van Kalesi neferatının bir yıllık mevâcib yekûnünün 120.000 kuruş olduğu, 35.000 kuruşunun ocaklık gelirlerinden sağlandığı belirtilmektedir (BA, MAD, nr. 3443, s. 143). 1036'da (1627) Özi eyaletindeki kalelerde görev yapan müstahfızlar ve 1042-1043 (1632-1633) yıllarında Musul Kalesi kullarının mevâcibleri için bir kısım mukâtaa gelirleri ocaklık olarak bağlanmıştır (Göyünç, s. 276). Kars eyaletine bağlı Oltı sancağının has gelirlerinin tamamı da ocaklık tarikiyle Oltı kullarının mevâciblerine ayrılmıştır (Turan, s. 222-223).

Osmanlılar'da malî teşkilât ve mukâtaa sistemi içinde ocaklık uygulaması XVII ve XVIII. yüzyıllarda geniş ölçüde gerçekleştirilmiştir. Meselâ maden mukâtaası gelirlerinden ocaklık olarak yapılan mahsup miktarı 1063'te (1653) 12.496.183 akçe iken 1122'de (1710) 2.780.675'e gerilemiştir. Aynı zaman dilimi içinde haslar mukâtaasındaki ocaklık payı başlangıçta % 57 iken daha sonra % 0,29'a düşmüştür. İstanbul, Bursa, Avlonya, Kefe mukâtaalarında da benzeri bir düşüş eğilimi dikkati çeker. XVIII. yüzyıldan sonra ocaklık uygulaması malî denetim ve merkezleşme çerçevesinde azaltılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 59, s. 66, hk. 285; nr. 69, s. 391, hk. 577; BA, MAD, nr. 3443, s. 143; BA, A.RSK, nr. 1551, 1560, 1564, 1568, 1572, 1573; BA, A.NŞT, nr. 1138, 1355; BA, KK, nr. 253, 266; Ayn Ali, *Kavânin Âli-Osmân*, tür.yer.; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyân fi Kavânin-i Âli-Osmân* (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, s. 169; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 113, 237; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s. 210-227; Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 269-277; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1992, IV, tür.yer.; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmirî*, Ankara 1992, tür.yer.; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında*

Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati, Elazığ 1997, tür.yer.; a.m.f., "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XI/1, Elazığ 2001, s. 257-274; a.m.f., "Klasik Dönem Osmanlı İdarî Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkârî Hükümeti Örneği", *TTK Bildiriler*, XIV (2002), II/1, s. 703-720; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, bk. İndeks; Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *TTK Belleten*, XXXVIII/152 (1974), s. 657-708; N. Filipoviç, "Ocaklık Timars in Bosnia and Herzegovina", *POF*, XXXVI (1987), s. 149-180.

ORHAN KILIÇ

OGAN, Mehmet Râif (1887-1976)

Dinî ve millî konularda yazıları ve yayınları bulunan fikir adamı, eğitimci, yazar.

İstanbul'da doğdu. Babası İsmail Hakkı Bey, annesi Fatma Necile Hanım'dır. Medrese-i Edebiyye'de ve İstanbul Lisesi'nde okudu. Dârülmualimîn-i Âliye ile Dârülfünun Edebiyat Şubesi'ni ve Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Dinî ilimler konusunda kendini geliştirmek için Şeyhülislâm Müsâ Kâzım Efendi'den kelâm, Hoca Hayri Efendi'den mantık, M. Necati Lugal'in babası Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi'den Farsça dersleri aldı. İzmirli İsmâil Hakkı'dan istifade etti. Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi derecede öğrendi. Fatih Numune ve Mahmud Şevket Paşa Numune mekteplerinde öğretmenlik, Vaniköy'de Serasker Rızâ Paşa Yalısı'nda açtığı Rehber-i İttihâd-ı Osmânî ile Şark idâdîlerinin müdürlüğünü yaptı. Rehber-i İttihâd'da ders verenler arasında Mustafa Şekip Tunç ile Peyami Safa, öğrenciler arasında da Fahrettin Kerim Gökay ile Necip Fazıl Kısakürek'in bulunduğu bilinmektedir. Eğitimciliğiyle beraber eli yıldan fazla gazetecilik yapan Râif Ogan, II. Dünya Savaşı yıllarında Balkan, Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinde inceleme gezilerinde bulundu. *Türk İzciler Birliği İzci Gazetesi* ile (1925-1928) *İslâm Dünyası* (1952-1954) dergilerini yayımladı. *İslâm Dünyası*'nda "Fâtih Sultan Mehmed Han Konuşuyor" başlıklı bir yazıyı iktibas yoluyla neşinden dolayı dergi kapatıldı, kendisi de 163. maddeden suçlanarak beş ay hapse mahkûm oldu. Bu sırada eşi ve annesi üzüntüden vefat etti. Hapisten sonra bir müddet sürdürdüğü küskünlük ve sesizliğini yakın dostu Eşref Edip'in (Fergan) ısrarıyla bozarak onun çıkardığı *Sebilür-reşâd* dergisinde yeniden yazmaya başla-

dı (1956). Ayrıca *İslâm, Türk Yurdu, Büyük Doğu* gibi mecmualarla *Yeni Sabah*'ta dinî ve fikrî yazılar kaleme aldı. Kibar ve heybetli bir İstanbul beyefendisi diye nitelendirilen M. Râif Ogan, İstanbul Türkçesi'ni çok iyi kullanan geniş kültürlü bir kalem sahibiydi. İsmail Hami Danişmend'in İstanbul Harbiye'deki evinde her cumartesi bir araya gelerek tarih-edebiyat-din ve memleket meselelerini tartışan milliyetçi-muhafazakâr aydınlar arasında yapılan toplantıların müdâvimlerinden oldu. 19 Ekim 1976'da İstanbul'da vefat etti.

Eserleri. 1. Türkiye'deki Masonluk İç Yüzü ve Sırları (İstanbul 1951). Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi üzerine hükümeti, halkı ve özellikle gençleri uyararak ve Atatürk'ün kapattığı mason derneğinin yeniden açılmasının tehlikelerine işaret etmek amacıyla yazılan eser, masonluk konusundaki incelemelerle masonların kendi yayımlarından yapılmış iktibaslardan ve belgelerden oluşmaktadır. Arka kapaktaki "basılı olanlar" listesinde mevcut *Türkiye Farmasonluğunun İç Yüzü* adlı kitabın nüshalarına kütüphanelerde rastlanmamıştır. **2. Sultan Abdülhamid II ve Bugünkü Muarızları** (İstanbul 1956). Peyami Safa'nın Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan'la yaptığı ve *Milîyet* gazetesinde yayımladığı konuşmada padişah hakkında hakarete varan ithamları cevaplandırmak ve tarihî gerçekleri ortaya koymak üzere kaleme alınmış ve yayımlandığında büyük ilgi görmüş olan eserin ikinci baskısına Abdurrahman Şeref Bey'in "Sultan Abdülhamid-i Sâni ve Süret-i Hal'i" ile Ahmed Refik'in [Altınay] "Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin Na'şî Önünde" başlıklı makaleleri de ilâve edilmiştir (İstanbul 1965). **3. İslâm Hukuku** (İstanbul 1956). Başvekil Adnan Menderes'in ortaokullara din dersi konulacağına dair Konya'da yaptığı konuşma üzerine Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili Yusuf Hikmet Bayur'un Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiği önergede bu derslerin konulması-

Mehmet
Râif Ogan